

10. Путилов Б. Н. Эпическое сказительство: типология и этническая специфика / Б. Н. Путилов. – М. : Издат. фирма «Восточная литература» РАН, 1997. – 295 с.

11. Стратілат А. Думи в контексті вищевказаних традицій українського кобзарства // Пам'ять століть. – 2007. – № 6. – С. 124–130.

12. Українська фольклористика : словник-довідник. – Т. : Підручники і посібники, 2008. – 448 с.

13. Украинские народные думы / ответ. ред. серии А. А. Петросян; Изд. подгот. Б. П. Кирдан;

ответ. ред. тома В. М. Гацак. – М. : Наука, 1972. – 560 с. – (Серия «Эпос народов СССР»).

14. Українські народні думи : в 5 т. / [упорядкув. : Дмитренко М. К., Грица С. Й., Довженок Г. В., пер. Дмитренко М. К., Грица С. Й.; ст., ком., прим. Довженок Г. В., Ясенчук А. Ю., Шевчук Т. М. та ін.; за заг. ред. Дмитренко М. К., Грица С. Й.; від. ред. Скрипник Г. А.]. – К. : ІМФЕ НАН України, 2009. – Т. I : Думи раннього козацького періоду. – 2009. – 856 с.

15. Шелест В. Думи – козацький епос // Київська старовина. – 1993. – № 6.

РЕГІОНАЛЬНО-ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КОЛЯДНО-НОВОРІЧНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ГОМЕЛЬЩИНИ (на матеріалі фольклору Добруського і Ветківського районів)

Валентина Новак

УДК 398.332.4(476.2)

У статті розглядаються обряди, звичаї, прикмети, ігровий та пісенний фольклор різдвяно-новорічного календарно-обрядового циклу Гомельщини. На основі польових записів, зроблених автором у селах Добруського й Ветківського районів Гомельської області, аналізуються регіональна й локальна специфіка колядно-новорічної обрядовості на тлі білоруської загальноетнічної традиції.

Ключові слова: зимова календарно-обрядова поезія, Коляди, колядування, ритуальний діалог.

The article is concerned with the rites, customs, omens, playing and song folklore of the Homelshchyna Christmas and New Year calendar ceremonial cycle. Based on the field records which were carried out by the author in the villages of Dobrush and Vietkiv Districts of Homel Region, she analyses the regional and local specificity of the Christmas and New Year ceremonial rites against the background of the whole Belorussian ethnical tradition.

Keywords: winter calendar ceremonial poetry, Koliady, carol-singing, ritual conversation.

Білоруський фольклор різних регіонів країни є діалектичним поєднанням загальнонаціональних рис і водночас неповторних регіональних особливостей. Це явище — існування (побутування) етнічного (загальнонаціонального) в багатоваріантній тематичній і регіональній різноманітності — одна з головних закономірностей світового фольклору. У локально-регіональній багатоманітності фольклорних явищ завжди можна побачити загальноетнічне. У фольклорному процесі індивідуальне, регіональне, локальне та загальнонародне діалектично взаємопов'язані так, що етнічне може бути в різних місцевих формах, що й створює мовний колорит. Оскільки загальнонаціональний фольклор побутує на локальному (регіональному) рівні, то об'єктивно його можна співвіднести з конкретним твором, який має багато варіантів.

Обряди, звичаї і пісні Добруського району становлять органічну частину фольклорно-

етнографічної спадщини білорусів. Безсумнівними з цього погляду є як факти збереження в місцевому фольклорі загальноетнічної основи, так і виявлення різнобічних локальних проявів жанрових форм. Окрім цього, як слушно зауважив К. П. Кабашников, урахувавши отримані В. І. Ялатовим результати дослідження у фольклорі східнослов'янських народів, «географічне становище Добруського району, який межує з Росією та Україною, сприяло формуванню деяких відмінних рис, які додають дещо нове в загальну скарбничку духовної культури білорусів. Двосторонні й тристоронні фольклорні взаємозв'язки, постійні контакти помітно збагатили творчість регіону, позитивно вплинули на те, що у фольклорі Добруського району й суміжних з ним районів Росії та України виникло чимало спільних рис» [1, с. 459].

У фольклорно-етнографічних експедиціях, що проходили на території Добруського ра-

йону, у селах якого приклади усної народної творчості були записані видатним білоруським ученим Євдокимом Романовим ще в XIX ст., протягом багатьох років зібрано різноманітні матеріали різних фольклорних жанрів, у тому числі і з народної міфології. Ці матеріали демонструють гарну збереженість фольклорної традиції, розкривають безмежно багатий світ народних уявлень про навколишній світ, явища природи, а також ілюструють життя і побут селян Добрущини, передають їхню радість і смуток, надії та устремління, свідчать про поетичність мислення, високу духовну красу, самотній творчий характер.

Спочатку розглянемо календарно-обрядову поезію, зокрема, календарно-новорічного комплексу. Пригадаємо його основні структурні компоненти: обхідні пісні колядників (на Коляди) і щедрувальників (на Новий рік), три куті, запалювання вогнища, ворожіння, прикмети й повір'я, ритуальні діалоги, виконання зимових пісень.

Зимова календарно-обрядова поезія в Добруському районі відрізняється вузьколокальними рисами й має свої особливості. Цікавими є спогади самих носіїв і хранителів традиції. Як повідомила Ольга Йосипівна Ходькова, 1938 р. н., с. Огородня, першу кутю тут називали «до зорі»: «От перша зоря — це дванадцять годин. До тої зорі нічого не їли. А як прийде зоря, тоді вже виймають кутю, кашу з перлової крупи, ставлять на покуті, а під макітру з кутею кладуть сіно, кудкудакають біля куті: “Кудкудах, кудкудах, наші кури несуться, у сусідки ворота трясутся”. Робили так, щоб кури добре неслися». Як бачимо, кудкудакання біля куті, передача людиною голосу свійських птахів є самостійним ритуалом у фольклорно-етнографічному комплексі. Імітації голосів тварин і птахів надається як продукуюче магичне значення, так і захисне: «Імітації вигуків включаються до магичних дій, які виконують апотропейні функції» [2, с. 101]. Ритуали, пов'язані з передаванням пташиних голосів, зафіксовані і в суміжних регіонах: «У с. Велика Вісь Ріпкинського району Чернігівської області на Святвечір (на першу кутю) мати надягала рукавиці, брала

горщик з кутею, а діти йшли за нею, тримаючись за спідницю, і кричали: “Ко-ко-ко — гу-гу-гу”, щоб все в хазяйстві “велось”... У Чолхові Клинівського району Брянської області після того, як у хату внесли сіно, хазяйка ставила горщик з кутею на стіл і сідала на лавку, приказуци: “Кох-кох-кох!”. Це робили для того, щоб кури квоктали, щоб квочки справно сиділи на яйцях й піклувались про птицю» [2, с. 88—89]. Слід зазначити, що під такою самою назвою була відома перша кутя і в с. Носовичі: «Готували кутю з перловки, казали, що перша кутя — до зорі, друга — до пари, третя — до води» (записано від Заровної Марії Матвіївни, 1925 р. н.).

На Різдво в с. Огородня «правили звізду»: «Звізда мала десять “рогів”. Робили її з дощок, фарбували, збивали з двох боків. Робили стовп, щоб її брати й носити. Стрічки робили з паперу. Прикрасять, візьмуть, трухануть, а вона аж шелестить» (записано від Ходькової Ольги Йосипівни, 1938 р. н., с. Огородня). Участь у цьому обряді брали тільки хлопці. Уважали, що це сприятиме врожайності року. Після завершення святкування «звізду цю чіпляють потім на стелю», щоб знову її підготувати до колядування. В обряді щедрування, який був пов'язаний з другою кутею, участь брали діти й молодь. Обов'язковими в с. Огородня були ритуали розпалювання вогнища й стрибання через вогонь, «щоб здоровими бути».

У пісні «У полі, у полі вішанька стаїць», яку співають синові господаря, розвивається сюжет «хлопець хвалиться конем перед королем»: «У полі, у полі вішанька стаїць, / Святы вечар. /...../ Хваліцца канём перад каралём, / Святы вечар. / Хваліцца стрэлкаю перад дзеўкаю, / Святы вечар. / Хваліцца шапкаю перад мамкаю, / Святы вечар. / Німа ў караля такога каня, / Святы вечар. / Німа ў дзевачак такіх стрэлачак, / Святы вечар. / Німа ў маменькі такой шапанькі, / Святы вечар. / Скарэйце дарыце да нас не марыце» (записано від Ходькової Ольги Йосипівни, 1939 р. н., с. Огородня).

Як бачимо, добрий кінь, яким вихваляється гарний молодець, — улюблений образ

наведеної величально-віншувальної колядно-щедрувальної пісні. А. І. Гурський зауважує, що «добрий кінь — не тільки постійний супутник молодця, але і його вірний друг, надійний помічник у всіх його справах» [3, с. 132]. Цей образ не випадково постає в зимових піснях, бо «кінь у слов'янській традиції — одна з найміфологізованіших сакральних тварин. Кінь — атрибут найвищих язичницьких богів (і християнських святих) і одночасно хтонічна істота, пов'язана з культом плодючості й смертю; потойбічним світом...» [4, с. 132].

Обряд засівання в с. Огородня відбувався традиційно. У ньому брали участь родичі, знайомі, які «набирали в кишеню пшениці та йшли до своїх рідних у хату, сипали пшеницю по хаті й приказували: “Сею, сею, пасяваю, / З Новым годам паздраўляю! / У Новым годзе — новага шчасця, / Каб радзіла пшаница, авёс, чачавіца. / На полі — копнамі, на стала — пірагамі. / З Новым годам, хазяїн з хазяюшкай!”» (записано від Ходькової Ольги Йосипівни, 1938 р. н.).

У с. Перерост ходили засівати на старий Новий рік (14 січня): «Щедрувальники ходили із самого рання; приходили в хату, сипали зерно пшениці на стіл і примовляли: “Сею, сею, пасяваю, / З Новым годам паздраўляю, / Штоб здаволены вы былі, / Многа лет жыл”».

Хазяї частували засівальників, а ті зернятка віддавали курам, щоб несли яйця» (записано від Дикої Олександри Петрівни, 1925 р. н.).

У с. Усохська Буда «перед Колядами із соломи робили перевесла й перев'язували яблуні, щоб родили яблука». Такі магичні дії виконували не випадково. «Продукуючий смисл ритуалу із соломою у складі календарної обрядовості досить прозорий: солomu з колядного снопа несли в поле, обв'язували садові дерева, підперізували нею безплідних жінок» [5, с. 448].

Виконували також інші магичні дії, наприклад, обв'язували мотузкою ніжки стола, а потім цією мотузкою, «як корова отелиться, путали її, щоб не брикалася». Магічна дія «обв'язування мотузкою» символічно співвідноситься з утворенням магичного кола, яке

мало оберігати від проникнення надприродних сил. Сакрального значення в ритуально-обрядовій практиці зимових святкувань надавали категорії часу. Вірили, що коли на перший день Коляди нікуди не виходити з хати, то й «худоба з двору не втече». Обряд щедрування в с. Усохська Буда відбувався перед Новим роком — «молодь перевдягалася в кожухи, розмальовувала щоки, маски були у вигляді Кози, Корови, Собаки».

Одним з найважливіших компонентів у календарно-новорічному комплексі Добрущини був ритуал закликання морозу, з яким у народі пов'язували міфологічні уявлення про духів предків. У с. Перерост цей ритуал виконував наймолодший з дітей: «Морозе, морозе, ходи до нас кутю їсти. Щоб ти не морозив ячменю, пшениці, гороху, проса і всього, що нам треба сіяти!». Слід зазначити, що семантикою чистоти, властивою дитині, зумовлено не тільки виконання вищенаведеної словесної магичної формули, але й участь дітей в обряді новорічного засівання: «Хлопчики ходили по хатах, сіяли зерно з відповідними примовляннями. Сприймання їхнього віку збігалось з ідеєю народження нового і вписувалося в магичний контекст» [5, с. 143].

За спогадами Марії Миколаївни Розуменко, 1925 р. н., «кутю ставили після чотирьох годин вечора, а після п'ятої години ходили щедрувальники. Щедрувати ходили всі: і дорослі, і діти. Збиралися в гурт по кілька чоловік. Перевдягалися: чоловіки в жінок, а жінки в чоловіків. Підходили до дому й співали щедрувальні пісні. Господарі виносили щедрувальникам різні почастунки: ковбасу, млинці, бублики, гроші. Для домашньої худоби обов'язково — лусту (скибку) хліба. На прощання щедрувальники казали: “Дай, Боже, діждати і на те літо співати!” Якщо нічого не виносили, то співали так: “Шчодзер, бодзер, / Бацька злодзей. / Украў ражок з табакай, / Матка бягіць з гамакай”».

Якщо затримували почастунки, то співали так: “Скарэйце дарыце, / Нас не барыце. / Кароткія світкі, / Памерзлі ў нас лыткі”.

Коли закінчували колядувати, то заходили до котрогось з колядників у хату і ласували по частунками. Потім дівчата і хлопці ворожили, стрибали й співали різні пісні» (с. Перерост).

З колядними вечорами, як «святими», у с. Перерост були пов'язані численні заборони на виконання певних видів хатніх і господарських робіт. Скажімо, «протягом усіх Коляд нічого не можна було ні шити, ні в'язати, ні плести, ні робити кривого, ні сікти сокирою, бо казали, що діти й худоба, які мають з'явитися на світ, обов'язково народяться каліками. Люди ці вечори називали "святими, святками"» (записано від Дикої Олександри Петрівни, 1925 р. н.). «Уважалося, що порушення заборони може вплинути на приплід свійської худоби, відобразитися на добробуті господарів» [3, с. 132].

З другою кутею в місцевій традиції був пов'язаний обряд щедрування (колядування): «Перед старим Новим роком була друга кутя. У цей день по селу ходили щедрувати (колядувати). Люди перевдягалися. Чоловіки в жіноче вбрання, а жінки в чоловіче. Ходили з одної хати в другу. Співали колядні пісні. У торби клали по частунки: сало, ковбасу, цукерки, насіння, млинці, хліб, яблука, гроші. Щедрувальники підходили до хати і співали пісні. Отримували хліб і давали його худобі. Він уважався лікувальним». Зауваження інформантів стосовно лікувальних особливостей щедрувального хліба підтверджується загальновідомою тезою: «Хліб усвідомлюється як дар Божий і одночасно як самостійна жива істота чи навіть образ самого божества» [4, с. 384].

За народними уявленнями, господар обов'язково мав привітати колядників і запросити їх у хату: «Коли виходив господар і частував, щедрувальники на прощання казали: "Дай, Боже, діждати і на те літо співати"». У с. Перерост, якщо раптом господарі не пускали колядників, «то їм знімали ворота, відносили далеко від хати, закривали комин склом, затикали сіном, ламали паркан, підпирали двері й співали таку пісню: "Щодзер, бодзер, / Бацька-злудзей, / Украў ражок з табакай, /

Матка бягіць з лапатай"» (записано від Дикої Олександри Петрівни, 1925 р. н.).

Якщо ж колядники отримували по частунки, то у відповідь вигукували: «Скарэйце дарыце, / Нас не барыце, / Кароткія світкі, / Памёрзлі ў нас лыткі».

Щедрувальники збиралися в когось у хаті. Гуляли, ділили по частунки поміж собою» (записано від Дикої Олександри Петрівни, 1925 р. н.).

Слід зауважити, що в с. Перерост обряду пов'язаного із «звіздою», не було, щедрувати ж ходили і дорослі, і діти, а в с. Корма колядники ходили щедрувати на другу кутю з Ведмедем, Козою і «звіздою». Третю кутю в с. Корма називали «піскухою»; готували її в тому самому горщику, що першу і другу, клали те саме сіно під білий обрус (скатертину). Місцевою особливістю колядної традиції було інсценування гри в небіжчика: «Інсценували поховання. Котрась із дівчат прикидалася мертвою, інші оплакували її, голосили, третя була батюшкою, щоб відспівати» (записано від Шустової Марії Трохимівни, 1927 р. н., с. Корма). Дослідження гри в небіжчика, проведене вченими В. І. Чичеровим, В. Є. Гусевим, Н. І. Савушкіною, Г. О. Барташевич, дає змогу зрозуміти закономірний характер цих обрядових символічних дій у системі колядно-новорічного комплексу. «В. І. Чичеров убачав у ній як обряд поховання зими, так і культ предків. В. Є. Гусев культ предків вважав основним у ній. Н. І. Савушкіна, підтримуючи думку В. Є. Гусева, виокремлює у грі чотири дії, чотири мотиви: «відспівування небіжчика, голосіння по ньому, прощання з ним, і, нарешті, «оживлення» (точніше — «оживання»). «Останнє, будучи кульмінацією, свідчить про споконвічний зв'язок цієї гри з обрядом вмирання й оживання рослинності» [6, с. 175–176].

В обряді щедрування в с. Усохська Буда брали участь і дорослі, і молодь, і діти. Серед дорослих колядників, які водили «Козу», були перевдягнуті в Діда Мороза і Снігурку. Починався обряд колядування з величально-віншувальної пісні, адресованої господареві: «Щчэдры вечар, добры вечар, / Ці дома

сам пан-гаспадар? / Сядзіць жа ён на покуце, / Дзержыць ён сялёдачку, / Сяму таму па сялёдачцы, / А нам, дзедушно, па піражочку» (записано від Ярмошкіної Мотрони Степанівни, 1938 р. н., с. Усохська Буда).

Цікаво зазначити (для порівняння), що на Брестщині так само в «с. Кожан-Городок Лунинецького району щедрують дорослі і діти, у с. Воцанка Березівського району — діти й підлітки, у селах Лища Пінського району й Рясно Кам'янецького району збираються жінки, дівчата й діти» [7, с. 55].

У с. Березки колядники водили «Козу» і так само перевдягалися в Циган, носили й «звізду» («вісім “рогів” було, всередині «звізди» приліплювали свічку»), виконували пісню господареві: «Ой, добры вечар, пане-гаспадару», у якій прославляли заможне господарство, бажали доброго врожаю жита. У пісенному тексті виразно звучить мотив взаємозв'язку радісного й багатого життя господаря у зв'язку з приходом колядників — закликальників доброї долі, урожайності землі, приплоду худоби: «Ой, добры вечар, пане-гаспадару... / Стань, паслухай, што ў небе гудзе, / Прачыстае ідзе, тры радасці нясе: / Першая радасць — у тваім доме, / Другая радасць — у чыстым поле, / У тваім доме — дробныя дзеткі, / У тваёй аборы — валы, каровы, / У чыстым полі — буйна жыта, / Буйна жыта каласіста, ядраніста» (записано від Сафонові Ніни Леонівни, 1934 р. н., с. Березки).

У селищі Степ роль Кози виконував молодий хлопець, «перевдягнений у вивернутий кожух, із зав'язаною хусткою — сірою, пуховою, яку трохи зсовували на чоло і чіпляли дві прищепки для білизни — ріжки» (записано від Ревзи Ніни Романівни, 1936 р. н., селище Степ). У с. Морозовка на Коляди влаштовували ігрища: «посиденьки в квартирі були, десять-дванадцять гульбищів робили, хлопці «Козу» водили: “Го-го, козка, каза, / Дзе ты была? / У Міхайлаўцы / Усе людзі стральцы, / Стрэлнулі казе / У левае вуха, / А з правага / Пацякла уха”» (записано від Юрченко Лідії Василівни, 1940 р. н., с. Морозовка).

У с. Жгунська Буда «щедрувати ходили 13 січня. В основному щедрувати ходили діти, хоча й дорослі так само ходили. Вони водили із собою «Козу». Козою вибирали котрогось із щедрувальників. На нього одягали вивернутий кожух, з льону робили бороду, чіпляли роги, дзвіночок, а самого садили в дугу. Коли одягнули Козу, то йшли щедрувати. Заходили в хату й співали: “Го-го-го, каза, / Го-го-го, шэра. / Дзе рогі дзела? / На соль праела. / Шэрсць залатая, / Соль дарагая. / На пячы авёс / Вялікі парос, / На палу жыта / Ножкамі збіта, / У тым жыце / Перапёлачка / Вывела дзеці. / Старшыя паляцелі, Малодшыя засірацелі”.

Після того як пісню заспівають, їм що-небудь давали. Коза падала. Щедрувальники співали: “Дайце казе сала, / Штоб каза ўстала, / Дайце казе круп, / Каб не балеў пуп”.

Коза вставала, щедрувальники виходили з хати і йшли в іншу. Вони співали багато пісень. У нас ходили так само і засівати. Засівали 14 січня. Заходили в хату, кидали пшоно й співали: “Сею, сею, засяваю, / З Новым годам паздраўляю”.

Їм давали що-небудь, і вони йшли до іншого дому» (записано від Томашенко Наталії Матвіївни, 1939 р. н.).

Органічну частину місцевої календарно-новорічної обрядовості становлять ритуальні діалоги, серед яких найрозповсюдженішим є закликання морозу, що супроводжувалося словесними формулами, різні варіанти яких довелось записати в селах Добруського району.

Наприклад, у с. Іговка звичай закликати мороз відбувався на першу кутю і мав своєрідну місцеву форму: мати примушувала хлопців залізати під стіл і звідти кричати: «Морозе, морозе, приходь кутю їсти і не морозь нічого у нас...» (записано від Драганові Євдокії Федорівни, 1919 р. н.). Колядники в цьому селі починали обхідну ходу «на Новий рік, під 13 січня. Робили ліхтарі з буряків, всередині все вирізали і вставляли туди свічку. Цей буряк світився. Робили це для того, щоб бачили, що йдуть колядники» (записано від Драганові Євдокії Федорівни, 1919 р. н.). Закли-

нання-звернення до морозу як до уособлення стихії, небезпечної для посівів, міг звучати і гіластично (за класифікацією А. Кагорова): у ньому погроза поєднувалася з умилостивленням об'єкту звернення» [8, с. 19].

Статевікова диференціація колядників підтверджується відомостями, записаними в с. Старосілля, де обряд водіння «Кози» виконували молоді люди (хлопці й дівчата), а із «звїздою» ходили тільки хлопці: «7 січня — Різдво. До цього свята забивали свиней, начиняли ковбаси, пекли млинці. З цього дня починали колядувати. Водили «Козу» хлопці й дівчата разом, а «звїзду» носили тільки хлопці. Колядники перевдягалися у Циган, Кіз, намазували сажею вуса, щедрували, співали пісні. Насамкінець бажали господареві всього найкращого, а він частував їх салом, ковбасою, млинцями, пирогами або давав гроші.

Після колядування подарунки ділили між собою. Відтак збиралися в будь-якій хаті на вечорниці. Три дні танцювали, гуляли в різні ігри. А на старий Новий рік починали ворожити. Співали пісні: «Святы вечар, дзе ж вы былі? / У Бога былі, царкву рубілі, / Святы вечар! / Царкву рубілі, хрэсцік згубілі, / Святы вечар! / Малада Леначка той дарожачкай шла, / Святы вечар! / Хрэсцік знайшла.

Святы вечар! / Як прыйшлі к ней да тры святыя, / Святы вечар! / Маладая Леначка, аддай хрэсцік, / Святы вечар! / Будзім за цябе тры службы служыць, / Святы вечар! / Першую службу за татку і мамку, / Святы вечар! / Другую — за брата, сястру. / Святы вечар! / Трэцюю службу за цябе маладу. / Святы вечар! / Мы цябе, хазяїн, уважаем, / З Новым годам віншуем, / Святы вечар! / З Новым годам, Ісусам Хрыстом, / Святы вечар! / Ісусам Хрыстом, Святым Ражаством, / Добры вечар!» (записано від Заровної Марії Матвіївни, 1925 р. н.).

Своєрідністю колядної традиції в с. Васильєвка була гра «Стукач»: «На один бік ослона сідає дівка, а на другий — хлопець, спинами одне до одного. “Черговий” (вибирають одного з усіх) бере товкач (дерев'яну палицю) в руки і стукає. Як стукне, мають повернутися одне

до одного разом і поцілуватися. Якщо повернулися в різні боки, то хлопець, який сидить на ослоні, бере товкач. На ослон сідає друга пара і так далі)» (записано від Філімонцевої Ніни Платонівни, 1937 р. н., с. Васильєвка).

Цікаво, що в с. Васильєвка ходили щедрувати окремо хлопці й дівчата. Коли щедрували хлопці, то виконували пісню «Ходзя Ілля на Васіля»: «Ходзя Ілля на Васіля, / Нося пугу дрэцяную, плецяную. / Куды ні махне, пшанічка расце, / Куды ні махае, пшанічка ўлягае. / Ніхай табе, цётачка, Бог памагае. / Скарэйце дарыце, нас не барыце, / Кароткія світкі, памерзлі ў нас лыткі». (Записано від Філімонцевої Ніни Платонівни, 1937 р. н., с. Васильєвка).

Коли ходив гурт дівчат, то викрикували такі пісенні рядки: «Шчадровачка шчадровала, / Пад вакенцам начавала. / Што ты, цётачка, пякла, / Паднясі нам да акна. / Покуль цётка данясла, / Рукі, ногі апякла» (записано від Філімонцевої Ніни Платонівни, 1937 р. н., с. Васильєвка).

У подарунок щедрувальники отримували бублики, «жамкі» (печиво), гроші, сало. З третьою кутею були пов'язані традиційні ритуали, які виконували скрізь як на території Гомельської області, так і на території всієї Білорусі: ритуал посвячення води, вирізання хреста з дерева й обливання його буряковим квасом, малювання хрестів на дверях та над вікнами хати і господарчих будівель з метою оберігання від нечистої сили. Місцевим звичаєм можна вважати обрядові дії з віником-деркачем, який на Хрещення сікли й палили, щоб «усі дрібні гріхи відійшли» (записано від Філімонцевої Ніни Платонівни, 1937 р. н., с. Васильєвка).

За спогадами інформаторів, у с. Носовичі гуляли в такі шлюбні ігри, як «Зірви вишню», «Стук»: «Дівчина стає на табурет, її тримають два хлопці, а третій спирається на руки друзів і підплигує так високо, як може, щоб поцілувати дівчину»; «Вадзіла» (ватаг) з «вілками» (рогачами) ходить по колу, а хлопці й дівчата гуляють у «фанта». Як тільки «вадзіла» постукав «вілками», той «фант», на якому затримався «вадзіла», повинен заспівати або затанцювати» (записано від Вергунової Олени Андріївни, 1928 р. н., с. Носовичі).

У с. Огородня-Кузьмініцька зі сподіваннями на добрий урожай майбутнього року були пов'язані певні дії з гарбузом: «Коли починали щедрувальники співати, господар бив об підлогу гарбуз. Якщо вдавалося розбити з першого разу так, щоб з нього насіння посипалося в різні боки, то це добре і рік буде багатим, урожайним. Насіння це чародійне, як і хліб, що дають щедрувальникам від злого вовка, від хвороб» (записано від *Перепанової Ольги Іллівни, 1933 р. н., с. Огородня-Кузьмініцька*).

День Коляди в с. Борщовці називали «засівками». У темпоральному плані обряд ходіння із «звіздою» і ритуал засівання в цій місцевості збігалися: «Молоді хлопці носили по вулиці прикрашену блискучу зірку зі стрічками, заходили в хату, сипали на поміст зерно, віншували господарів з Новим роком словами: “Сею, сею, пасеваю, з Новым годам паздраўляю”» (записано від *Панченко Марії Григорівни, 1916 р. н., с. Борщовка*).

Прикладом колядної обрядової ситуації в с. Мар'їно є місцева колядна пісня «Ехала Каляда ў чырвоным вазочку»: «Ехала Каляда ў чырвоным вазочку. / Светлы вечар! Добры вечар! / Астанавілась ля дамочка. / Светлы вечар! / Гаспадар, гасцей сустракай! / Светлы вечар! / Гаспадар, на стол накрывай! / Светлы вечар! / Стол багаты — на 12 страў, / Светлы вечар!» (записано від *Давиденко Людмили Гнатівни, 1948 г. н., с. Мар'їно*).

Кожне слово в колядних піснях мало магічну силу, тому так відповідально ставилися не тільки до ритуалу засівання, але й до виконання пісень, що його супроводжували: «Сеєм, сеєм, засяваєм, / У Новы год вам жадаєм: / Дзе проса насыпалась, / Там год будзе сытны; / Дзе вадзіца пралілась, / Каб скацінка вадзілась; / Дзе сыпнулі пшаніцай, / Хлеб да хмар каласіцца; / Дзе сыпнулі аўсом, / Там бульба радком.» (записано від *Давиденко Людмили Гнатівни, 1948 р. н., с. Мар'їно*).

У с. Корма святкували три куті, причому колядний вечір був відомий під назвою «Святки». До святкування першої куті ретельно готувалися: «6 січня — Різдвяна кутя.

До Різдва влаштовували гарне прибирання. Хату прикрашали набожниками й цукерками. Кутю готували з ячменю, пшениці, варили узвар. На кутю не можна було різати, прати, сікти. Прибравши хату, ховали веретена, тому що прясти так само вважалося великим гріхом. У хату вносили жменю соломи, яку потім клали на стіл під білий обрус (скатертину) на всі три куті. На всі три куті так само лежав той самий обрус. Увечері, перед тим як їсти кутю, її ставили на стіл. Діти мали залізти під стіл й кудкудакати, щоб кури неслися, при цьому приказували: “Наші кури несуться, сусідові ворота трясутся”. Потім сідали за стіл і гукали мороз: “Морозе, морозе, ходи до нас кутю їсти, щоб нічого у нас не морозив”» (записано від *Шустової Марії Трохимівни, 1927 р. н.*).

Другу кутю у с. Корма святкували 13 січня. У народі «її називали ще «щодрай», або «василевою», тому що щедрувальники, коли ходили дворами, то співали: «Ходзя Ілля на Васіллі, пугай махає, хай табе, цётачка, Бог памагає». Знову варили кутю, клали на стіл сіна під білий обрус (скатертину), сідали вечеряти. Коли приходили щедрувальники, їх запрошували до хати, частували млинцями, салом, дорослим наливали випити». З другою кутею був пов'язаний обряд водіння «Ведмеда»: «Вивертали кожух, одягали на будь-якого мужика, давали йому палицю. Разом з Ведмедем ходили щедрувати, на вулиці він лякав людей» (записано від *Шустової Марії Трохимівни, 1927 р. н.*).

В обряді щедрування була й маска Кози: «Щедрувальники самі надягали маски Кози, чіпляли роги. Колядників ходило багато» (записано від *Шустової Марії Трохимівни, 1927 р. н.*).

У с. Корма колядники ходили також із «звіздою»: «У колядників був великий мішок і палиця, прикрашена на кінці великою зіркою, зробленою з паперу. Колядники співали: «Уродзе, уродзе свінні па чарзе, / Ідзі, дзядзька, выганяй, кусок сала давай. / А калі не давалі, то шчадроўшчыкі пелі: / На пячы жыта пятамі пабіта» (записано від *Шустової Марії Трохимівни, 1927 р. н.*).

В обряді щедрування активну участь брали гурти дорослих і дітей: «Увечері 13 січня ходили щедрувати і великі, і малі. Діти ходили самі по собі і дорослі своєю компанією» (записано від *Порукової Євдокії Лявонівни, 1927 р. н.*).

Особливого магічного значення надавали в цій місцевості нащедрованому хлібові — «хліб зі щедрувань був вельми корисним для домашніх тварин». Обряд засівання в с. Корма відбувався вранці 14 січня: «Заходять у хату і розсипають крупу по підлозі. Співають пісню. Цю крупу не викидають, а дають курам, щоб вони не хворіли і добре неслися» (записано від *Порукової Євдокії Лявонівни, 1927 р. н.*).

У смт Тераховка, як зауважує Ніна Євсіївна Старатитарова, 1940 р. н., відзначали дві куті протягом колядних святкувань: «У народі свято Коляди називалося Велика Кутя, адже протягом всього свята готувалося дві куті. Остання кутя готувалася 13 січня на Щедрівки. У нашому селі ходили щедрувати молодь і підлітки. Щедрували зазвичай увечері 13 січня, а вже на другий день малі діти вранці бігали від хати до хати й “засівали”, заходили в хату і співали: “Сею, сею, пасяваю, / З Новым годам паздраўляю”».

Господарі збирали це зерно і висипали його курам, щоб вони добре неслися. Колядникам давали хліб, сало, булку, цукерки. Вони співали колядні пісні: “Ходзіць Ілля на Васіля, / Дзе пугай махне, / Там жыта расце. / Дзе каза ходзіць, / Там пшаніца родзіць. / Скарэйце дарыце, / Ды нас не барыце. / Кароткі нашы світкі, / Памерзлі нашы лыткі”.

Відтак колядники збиралися в окрему хату, викладали все надароване на стіл, пригощалися. Починалися гульбища.

Гуляли в таку гру: молодь ставала в коло, у центрі цього кола сидів молодий хлопець. Дівчата підходили до нього і ляскали долонею по його руці. Очі хлопця були зав'язані, він мав відгадати дівчину, що ляскала. Якщо відгадував, то цілував її».

Записані відомості із зимової обрядовості та поезії в різних селах Добруського району дають змогу зробити висновки щодо характеру місцевої

структури колядування, багато елементів якої мають загальне звучання, а деякі з них можна оцінювати як вузьколокальні. Наприклад, помітне місцеве забарвлення мають такі обрядові дії: ходіння із «звіздою» тільки хлопців, що тлумачилося в локальній традиції добрим впливом на врожайність (с. Огородня); інсценування колядної гри в «небіжчика» (с. Перерост); виконання ритуалу закликання морозу молодшим із дітей (с. Перерост); закликання морозу хлопцями «з-під столу» (с. Іговка), шлюбні ігри місцевого характеру (с. Васильєвка, Носовичі), збіг у часі обрядів ходіння із «звіздою» і засівання (с. Борщовка), щедрування окремо хлопців і дівчат (с. Васильєвка) та ін.

Слід зауважити, що помітні локальні особливості виявляються і на рівні інших компонентів, скажімо, під час приготування обрядової страви — куті: у с. Березки першу кутю «варять зазвичай з ячмінної крупы і заправляють олією і цукром» (записано від *Костюкової Євгенії Олександрівни, 1939 р. н.*), у с. Морозовка різдвяну кутю варять з “ячменкі”» (записано від *Глушакової Віри Петрівни, 1939 р. н.*), у с. Борщовка “варять з ячмінної крупы, заправляють олією і цукром” (записано від *Панченко Марії Григорівни, 1920 р. н.*), у с. Усохська Буда «кутю варили з гречки, посипали цукром чи додавали мед» (записано від *Точиленко Євгенії Феодосіївни, 1938 р. н.*).

У різних локальних традиціях варіювалося і те місце, куди зазвичай ставили горщик з кутею: коли каша була приготовлена, то її ставили «на сіні під вікном» (с. Березки), «на покуть» (с. Морозовка), «на стіл, де лежало сіно, накрите скатертинкою» (с. Круговка).

Різним було і словесне оформлення діалогу закликання морозу: у с. Березки господиня підходила до вікна й казала: «Морозе, морозе, ходи кутю їсти! У Петрівку не ходи та ні бульби, ні огірків, ні гарбузів, ні помідорів не морозь». У с. Морозовка, коли закликали мороз на вечерю, то навіть погрожували розправитися з ним: «Морозе, морозе, ходи гуцу до нас їсти, тільки влітку не ходи та квітів не морозь, а то будемо батою сікти».

Розвиненим за структурою, наявністю обрядових дійі поетичних текстів був колядно-новорічний комплекс на Ветківщині. Традиційний обряд закликання морозу мав своєрідну місцеву форму в с. Акшинка: «Коли виймають кашу, то виходять на двір і пугою січуть мороз, примовляючи: “Не йди, морозе, нам бульбу морозити, а їди кашу їсти”» (записано від Л. І. Гусакової, 1907 р. н., м. Гомель, переселенка із с. Акишинка Ветківського р-ну.). Інформатори наголошували, що «на Коляду ходили як «циганки»: «Дівки й жінки зав'язували на голові хустки з бахромою, щоб бахрома звисала на обличчя, різки зав'язували на голові, обмотувалися скатертиною. І починали ходити по хатах, співати пісні, ворожити, дякувати за подарунки, а потім ішли в другу хату» (записано від Л. І. Гусакової, 1907 р. н., м. Гомель, переселенка із с. Акишинка Ветківського р-ну.). В Акшинці водили і «Козу», і «Ведмедя». У діях останнього проявлялася місцева специфіка звичаю: «Коли водили “Ведмедя”, то візьмуть шубу, одну на ноги у рукава надінуть, а другу — на руки, вивернуть, та й підперезуться — це вже Ведмідь, тоді вже йдуть у хату і кажуть йому: “Ану, Михайле, як ти бджіл відганяєш?” Ведмідь повинен показувати. Потім питають: “Михайле, як ти танцюєш?” А Ведмідь тоді вже піде танцювати і виконує все, що йому загадують» (записано від Л. І. Гусакової, 1907 р. н., м. Гомель, переселенка із с. Акишинка Ветківського р-ну.).

У с. Неглюбка на першу кутю об'їжджали коней, а «мороз гукали тільки на третю кутю, на “хрещенську”» (записано від Соломенної Уляни Миколаївни, с. Неглюбка Ветківського р-ну.). Причому в словесній формулі-закликанні звучав не тільки мотив заборони ходити влітку, але й мотив погрози розправитися: «Морозе, морозе, ходи гуцу їсти, влітку не бувай, квітів не збивай, а то будемо залізною пугою тебе бити» (записано від Соломенної Уляни Миколаївни, с. Неглюбка Ветківського р-ну.). «У нашомуселіхлопці щедрували окремо від дівчат, а дівчата ходили окремигуртоміспівалищедрівки» (записано від Солодкіної Надії Никифорівни, 1926 р. н., с. Неглюбка Ветківського р-ну.). Повір'я і прикмети, пов'язані з господарською діяльністю наших

предків, мали навіть у межах сіл одного району різне мотивування, що продиктовано насамперед діалектним характером народної культури. З огляду на це доречно навести висловлювання М. І. Толстого, який слушно зауважує, що «вся народна культура діалектна за характером, що всі її прояви і форми функціонують у вигляді варіантів, територіальних і внутрішньодіалектних варіантів з неоднаковим ступенем відмінностей. Це яскраво відображено у фольклорі, де реально побутують численні варіанти текстів» [9, с. 20]. Особливо це стосується колядних прикмет і повір'їв, свідків сивої давнини, які можуть пролити світло на устрій життя наших предків, на їхню культуру і побут» [10, с. 13].

Ось які прикмети і повір'я, пов'язані з третьою кутею, побутують у с. Стоббун: «Кашу прибираємо, несемо вранці курям, гусям, сиплемо у кружок, щоб не бігали зі свого двору і примовляємо: “Скільки на Хрещення у каші зернинок, щоб стільки в мене було гусенят”»; «Якщо теличка з'явилася на подвір'ї, тоді стіл обв'язувати, путати добре: “Якщо стіл стоїть нерухомо, щоб і ти, як хазяйка дає їсти, не брикалася, стояла»; «Уранці сипали дітям горіхи, насіння, тоді діти кидаються. Ось як діти кидаються хапати горіхи, насіння, щоб так велися і брикалися у хазяйки курчатка» (записано від Зуєвої Марії Лаврентіївни, 1927 р. н., с. Стоббун Ветківського р-ну.).

У с. Яново ритуал закликання морозу на третю кутю супроводжувався словесною формулою: «Морозе, морозе, ходи гуцу їсти, улітку не бувай, квітів з огірків не з'їдай». Щоб застерегтися від нечистої сили, «кидають у колодязь “хрести”. Виготовляють їх із паліччя. Підеш по воду. Якщо попадеться у відро хрест, приносять додому і рік його зберігають. Забобон такий існує, що він рятує від нечистої сили» (записано від Ісаченко Лукерії Харитонівни, 1920 р. н., с. Яново Ветківського р-ну.).

Доходимо висновку, що колядні обряди й звичаї на Ветківщині мали місцеві особливості: це символічні дії з плугом, якими супроводжувався ритуал закликання морозу, цікавий місцевий варіант театралізованих дій у колядній

сцені з Ведмедем (с. Акшинка), звичай об'їзду коней на першу кутю (сс. Неглюбка, Яново), виконання обрядів щедрування окремими гуртами хлопців і дівчат (с. Неглюбка).

1. *Кабашнікаў К. П.* Вусна-паэтычная творчасць Добрушкага раёна / Памяць: Добруш. р-н: Гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі : у 2 кн. – уклад. П. П. Рабянок; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : Маст. літ., 2001. – Кн. 2. – 557 с. : іл.

2. *Усачёва В. В.* Роль звукоподражаний в обрядовой практике славян // Мир звучащий и молчащий: семиотика звука и речи в традиционной культуре славян / отв. ред. С. М. Толстая. – М. : Издательство «Индрик», 1999. – 336 с.

3. Каляндарна-абрадавая паэзія / А. С. Ліс, А. І. Гурскі, В. М. Шарая, У. М. Сівіцкі; навук. рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Бел. Навука, 2001. – 515 с.

4. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М. : Эллис Лак, 1995. – 416 с.

5. Беларуская міфалогія: Энцыклап. слоўн. / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мінск : Беларусь, 2004.

6. *Барташэвіч Г. А.* Жанравая спецыфіка каляндарна-абрадавай паэзіі ўсходніх славян // Узроўні

Наведені в статті відмінні локальні прояви різних явищ колядно-новорічної обрядовості зимового циклу демонструють єдність загальнонаціонального через багатоманітність локального.

агульнасці фальклору ўсходніх славян / Л. П. Барабанава, Г. А. Барташэвіч, К. П. Кабашнікаў і інш. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 258 с.

7. Беларускі фальклор у сучасных запісах. Традыцыйныя жанры. Брэсцкая вобласць / склад. В. А. Захарава. – Мінск : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1973. – 304 с.

8. *Ліс А. С.* Каляндарна-абрадавая творчасць беларусаў: сістэма жанраў. Эстэтычны аспект / А. С. Ліс / Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Бел. навука, 1998. – 188 с.

9. *Толстой Н. И.* Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М. : Индрик, 1995. – 509 с.

10. Жыцця адвечны лад: беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм. і пераклад У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с. : іл.

Переклад з білоруської Олени Чебанюк

ВІД «VAGINE DENTATE» ДО «ДОМАШНЬОЇ» ВЕРСІЇ «СТАХАНОВСТВА»: АСПЕКТИ МІФОЛОГІЇ ГІРНИЧОЇ СПРАВИ ¹

Андреа Матосевич

УДК [82-343:398.22]:622

Глибинний видобуток руди, наскільки б широко її поклади не були географічно представлені, завжди і скрізь передбачав низку застережних заходів при її знаходженні та вилученні з надр землі. Тут простежується тісний зв'язок з тими віруваннями, коли людина залишає своє природне середовище і змінює його на невідоме, непередбачуване й дуже небезпечне, у якому намагається адаптуватися.

Ключові слова: гірничі справа, стахановство, видобування руди, підземні мешканці, шахтарі.

Before any deep mining of ore, as far as wide was it geographically distributed, it was always and everywhere expected that it should be a succession of cautionary measures during its discovery and removal out of the entrails of earth. A close connection is traced here with those beliefs after which a man abandons his natural environment and replaces it with an unknown, unforeseeable and very dangerous one in which he endeavours to adapt himself successfully.

Keywords: mining, Stakhanovism, ore extraction, underground inhabitants, miners.

Видобуток руди в копальнях, наскільки б широко її поклади не були географічно представлені, завжди і скрізь передбачав низку застережних заходів, що супроводжували її знаходження та вилучення з надр землі. Тут простежується тісний зв'язок з тими віруваннями, коли людина за-

лишає своє природне середовище і змінює його на невідоме, непередбачуване й дуже небезпечне, у якому намагається адаптуватися. У допромислових суспільствах такі уявлення є проявом не тільки страху, пов'язаного з реаліями нашого звичного світу, розташованого на поверхні землі,